

A halál birodalma

*Utószó Herta Müller
A róka volt a vadász
című regényéhez*

Ahogy az ember olvasni kezdi Herta Müller *A róka volt a vadász* című regényének hideg és kopogós prózáját, rögtön nyomaszó nyugtalanság fogja el. Még akkor is így van ez, ha nem tudja, hol és mikor játszódik a regény, sőt, talán akkor lesz igazán nyomasztó ez a nyugtalanság, ha a könyvet nem rögtön úgy próbáljuk olvasni, mintha az ezerkilencszáznyolcvanas évek legvégén játszódna Temesváron, nem sokkal a legvadabb és legőrültebb kelet-európai diktatúra végnapjai előtt. Ettől a tudástól persze nehéz elvonatkoztatni, különösen annak fényében, hogy Herta Müller munkásságát Nobel-díjjal jutalmazta a Svéd Királyi Akadémia, és tudjuk róla, hogy a romániai diktatúra leghitelesebb krónikásai közé tartozik – ráadásul a regény motívumai rendre feltűnnek esszéiben és visszaemlékezéseiben is. (Például a címadó rókabőrről is tudhatjuk, hogy az a valóságban is létezett.) Kézenfekvő tehát a történelmi és életrajzi szempontú olvasat, de talán mégis érdemes máshonnan közelíteni a szöveghez.

A szigorúan történelmi vagy életrajzi olvasat ugyanis könnyen azt eredményezi, hogy a ténye-

ket és a valóságot kezdjük keresni a könyvben, vagyis azon kezdünk gondolkodni, hogy az a világ valóban ilyen nyomasztóan reménytelen volt-e, aztán előbb-utóbb meg is válaszoljuk valahogy a magunknak feltett kérdést, és a választól függően szörnyülködünk vagy megkönnyebbülünk. Ezzel azonban óhatatlanul eltávolítjuk magunkat a szöveg valóságától, az írás mögé nézünk, a történelmi valóságot keressük és kérjük számon rajta, és ezzel elszalasztjuk a szöveg lényegi megértésének és befogadásának lehetőségét.

Tegyük fel tehát, hogy nem tudjuk, mikor és hol játszódik ez a könyv; kezdjük így olvasni. Egy kisvárost látunk, két barátnőt, egyszerű mindennapokat, ruhapróbát, napozást, munkát, szerelmet. Poros kisvárosi élet ez, lehetne szép, és lehetne reménytelen, lehetne boldog, vagy lehetne boldogtalan – ám rögtön az első pillanatban kiderül, hogy valami nincsen rendben ebben a világban.

Az első bekezdés egyetlen precíz és éles ráközelítés: egy hangya döglött legyet cipel, és ebben a pontos kis képben benne van már a regény alapvetése, az eleven halál, vagyis a halott élet. A hangya döglött legyet cipel, de a hangya túl kicsi ahhoz, hogy élhessen, a légy elég nagy volna hozzá, de döglött, az eleven hangya mozgatja, ezért mégis élőnek látszik, az élő halott, a halál terhétől a halott élőnek látszik, de valójában nem az. A halál és az élet elválaszthatatlanul összefonódik, a halál átjárja az élet teljességét, és ez a szöveg

szinte minden pillanatában és minden szintjén tetten érhető.

A halál megeszi az életet, és jelen van mindenben: a jegenyék az égbe belehasító zöld kések, az égbe vágnak, a gyerekek álmaiban a test kőből van, a világ húsból, a gyerekek fogai fekete kavicsok, a város szélén a nagy fekete gyár vágóhíd, a birkák a falait nyalják, a varrónő füzetének rubrikái elősúly és vágósúly feliratokat viselnek, a varrónő mindenkin látja, hogy hány ruhát csináltat még, mielőtt meghal, a fodrász is tudja, hogy kinek hány hajvágás kell még a halálig, a bádogos nyakában függő jegygyűrűben ott vannak a hiányzó gyűrűsujjai, Adina kislánykorában viselt, műanyag csőből készült nyakékének belsejében cukros vízbe fulladt hangyák a díszek, a gyümölcsöt gyorsan kell megenni, nehogy megrohadjon, az élet megeszi a halált, a halál megeszi az életet, a mező is harap a külvárosból, a fenti és lenti világ elválaszthatatlanul összekeveredett egymással, és a varrónő fordítva varrja össze az anyagot: lefele mutat a ruhán a fák koronája.

Clara és Adina barátnők, a tömbháztetőn napoznak, egyikük viszolyog a kukacos almától, a másikuk nem. Csak egyikük tudja, hogy a kukac az almában maga a megfoghatóvá vált eleven halál, hogy az almakukac az alma része, és amikor megesszük, a test részévé is válik, belénk kerül, azt érezzük, hogy ott mászik bennünk, megettük, hogy megehessen, mert igazából mi is halottak vagyunk, élünk ugyan, de az életünk nem élet, a

mindenbe beszivárgó félelem ugyanis lassan, szinte észrevehetetlenül halállá változtatta az életünket, és halottá változtatta az eleven világot.

Két barátnő, két külön szerelem, két sors egy halott világban. Adina megeszi az almát, nem fél a kukactól, mert az életét már teljes egészében átjárja a félelem és a halál, a kis félelmek már nem számítanak, a halál elfogadható. Adina szerelme katona, tehát halálos veszélyben van, és a halál szolgálja.

Clara nem eszi meg az almát, ő többet akar, látja, de nem fogadja el a halált, próbálja nem észrevenni, egy belügyi tiszt szeretője lesz, képes becsapni saját magát, képes lesz majd arra is, hogy meghozza a félelem elkerüléséhez szükséges megalkuvó kompromisszumokat.

A mindent bevilágító és mindent átjáró éles nyári fény is veszélyes, megcsillan a diktátor mindenhol jelenlévő arcképének mindenhol jelenlévő elülső hajtincsén, és ebből pontosan tudni lehet, hogy a diktátor szeme mindent lát, mert még a fény is az övé.

Egy diktatúrában vagyunk tehát, egy olyan diktatúrában, ahol a halál a legfőbb diktátor, ahol a félelem kihűtötte, megfagyasztotta és halállá változtatta az életet.

Mindenki halott, és mindenki úgy tesz, mintha élne, mindenki színlel és mindenki kegyetlen és reménytelen játékokat játszik másokkal és önmagával. Persze itt is akadnak jobb játékosok, olyanok, akik élvezik a játékot, az igazgatók, a raktárosok,

a portások, az állambiztonsági szolgálat munkatársai. Ők eljátsszák szépen a maguk játszmaikat, eladják a munkásoknak az aranyláncokat, hogy aztán feljelenthessék őket, és a házkutatás során megtalált láncokat újra eladhassák; cigarettacsikket hagynak az átkutatott lakás vécéjében, hadd tudja a célszemély, hogy ott jártak; beleegyező nyilatkozatokat diktálnak, kihallgatásokat vezetnek, fenyegetőznek, ölnek. Élvezik a játékot, de kilépni ők sem képesek belőle, épp ugyanolyan halottak ők is, mint a többiek, az egyetlen különbség az, hogy ők még azt érzik, élnek.

Herta Müller pontos prózája berántja az olvasót ebbe a játékba, részévé teszi a rendszernek. Nem a félelemről ír, hanem a félelmet magát írja meg, ezt a megérthetetlen és megmagyarázhatatlan, hideg és fájdalmas eleven pusztulást, a banális részletekből összeálló banális borzalmat, amelyre még azt sem mondhatjuk, hogy borzalom, mert már ezzel is kiléphetnénk belőle és eltávolíthatnánk magunktól – a banális részletekből összeálló banális diktatúrát látjuk legbelülről, úgy, hogy magunk is a játék részesei leszünk.

A belügyi dolgozók a külön erre a célra magukkal hozott zsilettpengével néha le-levágnak egy darabot a lakást díszítő régi rókaprémből. De mindig gondosan felszedik a vágáskor kihulló szőrszálakat, és mindig gondosan a helyére illesztik a róka darabjait, úgyhogy a rókaprém egésznek és elevennek látszik. A regény legnagyobb kérdése, hogy miért játsszák ezt a játékot. Adina

egy ponton meg is kérdezi Clarától, megmondta-e neki a szekus szeretője, hogy mit akarnak azzal a rókabőrrel. Választ természetesen nem kap. A kérdés ugyanis racionálisan nem válaszolható meg, már maga a kérdésfeltevés is lázadás, mert feltételezi a válasz lehetőségét, az ok létezését. Amikor Clara felteszi, fel meri tenni ezt a kérdést, kilép a játékból, amit mindaddig játszania kellett, hiszen addig ő is mindig a helyére illesztette a rókabőr darabjait, éppen úgy, mint a belbiztonságiak. A szétvágott rókabőr összeillesztésének gesztusa sokféleképpen értelmezhető, egyszerre racionális és irracionális, benne van a lázadás és az elfogadás is, a remény és a reménytelenség is. Részesei vagyunk a játéknak, és ebből a játékból ezen a világon belül nem lehet kilépni.

A világ pedig gondoskodik arról, hogy ne legyen könnyen elhagyható: ahogy az alvilágot, ezt is átjárhatatlan folyók határolják, a határfolyó mellett fekvő kis faluban a szinte szabályos időközönként fel-felhangzó puska lövések mindig azt jelentik, hogy valakit megöltek, ott már maga az idő is eggyé vált a bezártsággal és a halállal. A folyó, amelyben a szabadság ígérete összefonódik a pusztulással, mégis vonzó, úgy húz maga felé mindenkit, mintha egy hatalmas meredély volna, ahonnan messze ellátni, és muszáj lenézni, még akkor is, ha a pillantás kíváncsiságában már ott a nekifutó elrugaskodás örülete.

A rendszer működik, mert működtetni kell. Adina körül egyre szorosabbra zárul a csapda. A rend-

szer számára mindenki gyanús, egy zenekar és az abból formálódó baráti társaság szétverése a konkrét példa, amin tanulmányozhatjuk, miként is működött az élet felülről irányított szétverése, hogyan működteti a játékot a gyanú, megfélemlítés és az áruulás szövevénye.

A rendszer működik, és elvileg örökre működni kéne, mégis a végóráit éli. Adina és barátai az utolsó utáni pillanatban elmenekülnek a letartóztatás elől, bujkálni kezdenek. Helyzetük teljesen és tökéletesen reménytelen, tudják, hogy halottak. De a halál és az élet már egészen összefonódott, annyira, hogy már bármi megtörténhet.

A regény végére a diktatúra összeomlik. A diktátort megölik, a rendszer összedől. A letartóztatás elől a határ menti kis faluban egyre reménytelenebb helyzetben bujkáló menekülők hazatérhetnek.

Vonatjegyet lehet venni, és még az is kiderül, hogy a célállomás Temesvár.

De mi tudjuk, hogy nem Romániában töltöttünk egy regényidőt, hanem a halál birodalmában jártunk.

Dragomán György